

ФОРМУВАННЯ ЗБАЛАНСОВАНОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

О.Л. Головіна

кандидат економічних наук

науковий співробітник лабораторії екологічного менеджменту

Інституту агроєкології і природокористування НААН

Удосконалено науково-методичний підхід до забезпечення збалансованого сільськогосподарського землекористування, що, на відміну від існуючих, об'єднує в логічному взаємозв'язку організаційно-господарську, техніко-технологічну, екологічну та соціально-економічну компоненти. Обґрунтовано концептуальну модель збалансованого сільськогосподарського землекористування, яка вибудовується за певним алгоритмом та охоплює оцінку рівня збалансованості земель, а також визначає напрями підтримки або трансформації землекористування за допомогою системи регуляторних інструментів.

Ключові слова: *збалансоване сільськогосподарське землекористування, еколого-економічні заходи, еколого-економічні заходи, механізм формування збалансованого землекористування.*

.....

Проблеми підвищення ефективності використання земельних угідь сільськогосподарського землекористування з урахуванням їхнього екологічного стану в процесі інтенсифікації аграрного виробництва є складовою частиною єдиної державної еколого-економічної політики, що забезпечує збалансоване використання, охорону та управління земельними ресурсами. У зв'язку з цим організація раціонального використання земель передбачає створення найкращих умов для відтворення та охорони ґрунтової родючості, підвищення її ролі в сільськогосподарському виробництві, науково обґрунтованої взаємодії землі з іншими природними чинниками, забезпечення розроблення найбільш повних та оптимальних критеріїв, способів і методів використання земельних ресурсів. Для вирішення поставлених завдань важливого значення набуває визначення критеріїв ефективності використання земель і вдосконалення еколого-економічного механізму формування раціонального землекористування з установленням показників якісної оцінки контролю і методів планування використання земель в умовах розвитку аграрної економіки.

Природно-ресурсний потенціал території зумовлений сукупною продуктивністю природних ресурсів як засобів виробництва і предметів споживання, що виражається в їхній суспільній споживчій вартості. Потенційна продуктивність природних ресурсів характеризує максимально можливу ефективність використання їх в економіці, яка теоретично може бути досягнута вже на сучасному етапі розвитку продуктивних сил, при забезпеченні оптимальної відповідності фактичної структури природокористування

в історично сформованій специфіці місцевих природно-економічних, соціальних та інших умов.

Сучасне нераціональне використання земельних ресурсів в Україні зумовило виникнення в усіх сферах життєдіяльності негативних наслідків: соціального — погіршення якості продуктів харчування, зростання захворюваності людей, міграції населення в екологічно безпечні райони; економічного — зниження стійкості продуктивності земель та ефективності праці, зниження обсягу матеріальних ресурсів; екологічного — зниження рівня агроресурсного потенціалу, деградації ґрунтів тощо.

Продуктивне споживання землі слід розглядати, як її функціонування, оскільки земля є вічним засобом виробництва і при збалансованому використанні не зношується, не втрачає своїх корисних якостей.

Економічні, технологічні, соціальні та екологічні параметри землекористування відображають рівень розвитку земельних відносин, впливають на стійкість регіонального землекористування та на загальну активність сільськогосподарського виробництва.

Сучасні тенденції інтенсивного використання земельних ресурсів сільськогосподарського призначення виражаються в продуктивності земель, залучених у сільськогосподарський обіг, земельних площ, відведених для несільськогосподарських потреб. У цих умовах чітко простежується необхідність не тільки ретельної інвентаризації наявності та розподілу земель, а й оцінювання ефективності використання земельних ресурсів.

Проблема ефективного землекористування стає пріоритетною. Звідси впливає необ-

хідність її глибокого наукового дослідження в екологічному, економічному, соціальному та правовому аспектах. Ці напрями взаємопов'язані, тому не можна вважати, що підхід тих дослідників, які розглядають цю багатопланову проблему тільки з одного боку — або з техніко-технологічного, або з економічного, — методично обґрунтований.

Таким чином, екологічний аспект у землекористуванні полягає у відтворенні родючості землі, середовища проживання людини, збільшенні виробництва продукції, в тому числі й екологічно чистої.

Другий аспект землекористування — економічний. Економічна ефективність — це віддача землі у вигляді сільськогосподарської продукції та сировини, виражена в натуральних або вартісних показниках, зіставлена з витратами виробництва. Економічна ефективність використання землі як засобу виробництва визначається шляхом зіставлення результатів виробництва з площею або вартістю землі. Але, враховуючи особливості цього ресурсу (обмежений розмір, тривалий період відновлення тощо), розрахунок ефективності має деяку специфіку.

Використання земель сільськогосподарського призначення вважається збалансованим, якщо не тільки збільшується обсяг продукції з одиниці площі, підвищується її якість, знижується витрати на її одиницю, а й зберігається

або підвищується родючість ґрунту, забезпечується охорона природного середовища.

Еколого-економічна ефективність використання землі, на наш погляд, являє собою результативність процесу виробництва сільськогосподарської продукції з урахуванням збереження та підвищення родючості ґрунтів при використанні біологічного землеробства з метою зростання економічного потенціалу регіону.

Для забезпечення охорони земельних ресурсів актуальною стає проблема організації науково обґрунтованої системи заходів для збалансованого землекористування. Основний зміст заходів для забезпечення раціонального землекористування та охорони земель розкриває ст. 164 Земельного кодексу, [1; 2; 3]. Як зазначається в коментарі до цієї статті, представлено широкий перелік заходів, кожен з яких може охоплювати нескінченну кількість землеохоронних заходів. Аналогічна ст. 22 [4; 1] встановлює дещо іншу систему заходів охорони земель, яка характеризується ще вищим рівнем узагальнення.

Вищенаведені заходи як інструменти забезпечення раціонального землекористування та охорони земель спрямовані на вирішення проблем сталого розвитку [5; 6; 7; 1]. На рис. 1 показує розподіл заходів на екологічний, економічний та соціальний аспекти щодо забезпечення збалансованого землекористування.

Рис. 1. Аспекти забезпечення збалансованого землекористування

Джерело: розроблено автором за даними [1].

Взагалі, під категорією «механізм» розуміють систему, пристрій, спосіб, що визначає порядок певного виду діяльності [8]; сукупність проміжних станів або процесів будь-яких явищ. У свою чергу, система складається із сукупності елементів (блоків, складових), які перебувають у певних взаємовідносинах між собою і становлять єдність. При цьому обов'язковою умовою механізму є те, що він спрямований на досягнення певної мети. Таким чином, механізм є системооб'єднуючим рушієм окремих елементів (систем), діяльність яких націлена на виконання єдиної мети.

Одночасно з цим ефективно землекористування має стати невід'ємною складовою агроєкосистеми еколого-соціально-економічного спрямування, основою охорони довкілля та здоров'я людини. Крім того, використання земельних ресурсів в інтересах як економічного розвитку, так і екологічного добробуту населення значною мірою залежить від державного регулювання земельних відносин.

Для створення механізму формування сталого землекористування важливим елементом є процес збільшення (розширення) категорії земель природоохоронного призначення за рахунок утворення нових заповідників, заказників, національних парків. У сутність механізму формування сталого землекористування слід покласти жорсткий принцип — використання в господарській діяльності тільки освоєних, порушених територій з досить розвинутою інфраструктурою, житловими будинками, трудовими ресурсами. Дотримання цього принципу дасть можливість забезпечити екологічну регламентацію застосування технологій.

Більша частина проблем, які виникають у процесі створення механізму формування сталого землекористування, визначається недосконалістю еколого-економічних відносин у землекористуванні, ігноруванням екосистемних підходів у використанні земельних ресурсів, екстенсивним веденням сільськогосподарського виробництва, недосконалою системою моніторингу земель, що інтегрує в собі еколого-економічні показники, відсутність методології екологізації земельних відносин.

У процесі переходу аграрної реформи до збалансованого землекористування належить вирішити такі проблеми: відтворити ґрунтову родючість, ввести механізм стимулювання землекористувачів, посилити господарську значущість земельних ресурсів у вирішенні соціальних та економічних завдань в АПК відповідного регіону, здійснити облік історично традиційних форм землекористування, ввести екологічні межі при використанні земель, придатних для кожного власника землі, врахувавши викладені

принципи формування стійкого землекористування, сформувані загальну структуру переходу до збалансованого землекористування. Тому перехід сільськогосподарського підприємства з одного виду в інший має супроводжуватися також зміною механізму управління сільськогосподарським землекористуванням.

Звернемо увагу, що складові механізму управління землекористуванням мають розглядатися комплексно, на основі системного аналізу. При цьому вважаємо, що еколого-економічний механізм управління землекористуванням як система — це сукупність складових, які нерозривно пов'язані між собою при взаємодії з усіма чинниками довкілля, створюючи при цьому цілісність системи, її якісну визначеність і цілеспрямованість. Система складових еколого-економічного механізму управління землекористуванням включає землеустрій, землевпорядкування, проектування сівозмін, державний земельний кадастр, Державний контроль за використанням і охороною земель, моніторинг земельних ресурсів, стандартизацію та нормування в галузі охорони земель і відтворення родючості ґрунтів, екологічний аудит землекористування, фінансове забезпечення.

Якщо держава не контролюватиме ефективність використання земель, то сільськогосподарські підприємства будуть здійснювати муть заходи з охорони земельних ресурсів у сільському господарстві, виходячи з простого порівняння граничних часткових прибутків і граничних часткових витрат [9; 10]. Для досягнення рівня збалансованості потрібно, щоб граничні суспільні витрати на підвищення родючості ґрунтів були рівними граничним суспільним прибуткам.

Облаштування території сільськогосподарського землекористування з методологічних позицій значною мірою антропоцентричне за своїм характером. Порядок проектування здійснюється в послідовності від спеціалізації господарства до економічно обґрунтованої структури посівних площ, а потім до системи сівозмін. У цьому випадку процес проектування йде від позначених цілей господарства до формування та облаштування його території.

Збалансоване використання земель може бути забезпечене лише за умови розроблення проекту землеустрою. Це потребує відповідної послідовності його реалізації, зокрема створення стійкого агроландшафту, який має забезпечити підтримання агроєкосистеми в стійкому стані завдяки вжиттю спеціальних природоохоронних заходів і впровадженню технологій, а також регулюванню господарських чинників. Основою сучасного землеустрою має стати ландшафтна структуризація

сільськогосподарських територій з детальною характеристикою рельєфу, якості ґрунтів, мікрокліматичного режиму тощо. Такий підхід дає змогу раціонально використовувати кожну земельну ділянку, визначати структуру та обсяги відповідних інвестицій.

Тобто під час організації території в агроформуваннях у процесі розроблення проектів та схем землеустрою необхідно враховувати еколого-ландшафтну структуру земель. Недооцінювання екологічних та ландшафтних особливостей при організації території в часі та в просторі призводить до негативних явищ, які впливають на продуктивність та якісний стан сільськогосподарських угідь, зниження родючості ґрунтів, посилення ерозійних про-

цесів та розвиток зсувів, що спричинює деградацію земель.

Оскільки екологічна складова землевпорядкування на еколого-ландшафтній основі реалізується насамперед виведенням із інтенсивного сільськогосподарського обігу частини орних земель, несприятливих для вирощування основних районаних сільськогосподарських культур за екологічними та ландшафтними умовами, то при його проведенні застосовується класифікаційний підхід, за якого наявний земельний фонд диференціюється за своєю придатністю для того чи іншого використання.

Проведені дослідження дають основу для створення моделі збалансованого сільськогосподарського землекористування (рис. 2).

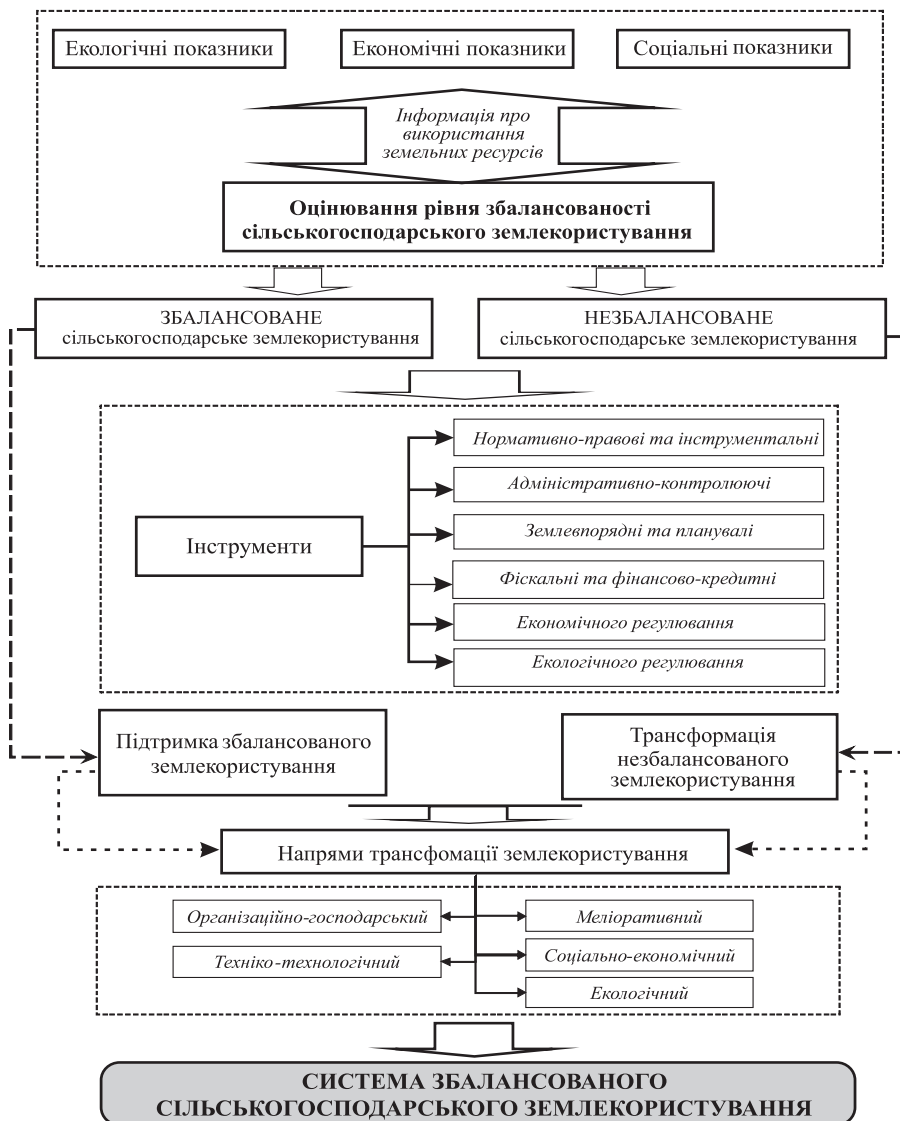

Рис. 2. Модель системи збалансованого сільськогосподарського землекористування

Джерело: авторська розробка.

Модель збалансування сільськогосподарського землекористування передбачає організаційно-господарські, техніко-технологічні, екологічні та соціально-економічні напрями, що вибираються залежно від ступеня збалансованості землекористування суб'єктами господарювання та причин, які зумовлюють дисбаланс. Основними компонентами моделі системи збалансованого сільськогосподарського землекористування є системний підхід, який відіграє головну роль у комплексному управлінні земельними ресурсами. Повна інтеграція екологічних, економічних та соціальних аспектів використання земельних ресурсів є головною основою побудови системи збалансованого землекористування. Головним завданням є поліпшення системи управління земельними ресурсами в сільському господарстві. Кожний з перелічених напрямів охоплює комплекс заходів, спрямованих на підтримання або відновлення збалансованості землекористування. Вибір тих чи інших заходів у їхньому логічному взаємозв'язку здійснюється залежно від рівня збалансованості землекористування з метою його підвищення. Основним принципом побудови системи збалансованого сільськогосподарського землекористування є інтеграція екологічних, економічних та соціальних аспектів використання земельних ресурсів, що є основою для побудови системи збалансованого землекористування.

ВИСНОВКИ

Система збалансованого сільськогосподарського землекористування формується за допомогою конкретних інструментів, які формують систему збалансованого використання і відтворення земельних ресурсів. Одним з найважливіших завдань сучасного етапу розвитку земельних відносин в Україні є законодавчо-нормативне забезпечення та повноцінне формування системи управління земельних

ресурсів раціонального використання та охорони земельних ресурсів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вірченко В.В. Проблеми раціонального використання та охорони земель / В.В. Вірченко // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: Зб. наук. пр. — Вінниця: Антекс. — УЛТД, 2004. — Вип. 4. — С. 63–66.
2. Земельний кодекс України [офіц. видання] // Голос України. — 1991. — № 7. — 11 січня.
3. Перун Н.Я. Теоретичні аспекти охорони земель з позицій сталого розвитку [Електронний ресурс] / Н.Я. Перун. — Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/teoretichni-aspekti-ohoroni-zemel-z-pozitsiy-stalogo-rozvitku>
4. Закон України «Про охорону земель» від 19.06.2003 р. № 962-IV // Відомості ВР України. — 2003. — № 39. — С. 349.
5. Будзьяк В.М. Економіко-екологічні основи ефективного сільськогосподарського землекористування: теорія, методологія, практика: автореф. дис. д-ра екон. наук. — спеціальність 08.00.06 / В.М. Будзьяк. — К.: Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України, 2008 — 43 с.
6. Голян В.А. Еколого-економічні проблеми землекористування в Україні / В.А. Голян, А.І. Кришак // Актуальні проблеми економіки. — 2007. — № 1. — С. 117–124.
7. Горлачук В.В. Еколого-економічні проблеми раціонального землекористування Західної України / В.В. Горлачук. — Львів: Вища шк., 1996. — 210 с.
8. Лазарева О.В. Методичні аспекти формування економіко-екологічного механізму управління землекористуванням / О.В. Лазарева // Економіка АПК. — 2006. — № 12. — С. 62–65.
9. Rusan V.N. (2006), Economic and environmental sustainable agricultural land use mechanism, *Ekonomika APK*, vol. 4, pp. 31–38.
10. Sagaydak A. Development of Agricultural Land Market in the Russian Federation / A. Sagaydak, A. Lukyanchikova // *International Federation of Surveyors Article of the Month* — October 2011. — 16 p.